

PIONIRJI EVROPSKEGA LUTKARSTVA

Od zasnove do izvedbe

Tjaša Juhart

171

Prispevek obravnava zasnovo in izvedbo potujoče razstave *Pionirji evropskega lutkarstva* skupaj z vsemi spremljevalnimi aktivnostmi. Potujoča razstava, ki je bila v dveh letih (2016–2017) na ogled v Sloveniji, Španiji, Italiji in na Hrvaškem, je nastala v sklopu mednarodnega evropskega projekta *Iz zaodrja: pionirji evropskega lutkarstva* (*All Strings Attached: The Pioneers of European Puppetry Behind the Scenes*), ki se je začel leta 2015 in se zaključil septembra 2017. V projektu so poleg Lutkovnega gledališča Ljubljana sodelovali še mestna občina Čedad (Italija), gledališka skupina Titeres Etcétera iz Granade (Španija) in Umetniška akademija v Osijeku (Hrvaška).¹ Projekt *Iz zaodrja: pionirji evropskega lutkarstva* je bil kot primer uspešne prakse izbran tudi med 15 evropskih dediščinskih projektov, ki jih je platforma Ustvarjalne Evrope predstavila ob letošnjem evropskem letu kulturne dediščine, kar je za pogosto zapostavljeno lutkovno kulturno dediščino še posebno dobrodošlo priznanje.²

Projekt je skušal razširiti znanje o evropskem lutkarstvu, spodbuditi spoštovanje do evropskega kulturnega bogastva in njegove raznolikosti ter je v vseh segmentih aktivnosti poudarjal pomen ohranjanja in varovanja evropske lutkovne kulturne dediščine. Slovenska lutkovna dediščina je kljub svojemu neverjetnemu bogastvu, umetniški kakovosti in raznolikosti še vedno premalo priznana, raziskana in predstavljena. Lutkovna umetnost je postala sestavni in stalni del slovenskega kulturnega dogajanja na začetku 20. stoletja in si vse odtlej z napori izjemno talentiranih posameznikov, kot so bili slikarji (tako kot na primer pionir slovenskega lutkarstva Milan Klemenčič), kiparji, pisatelji, pesniki, režiserji idr. prizadevala, da postane »prava« umetnost in tako tudi »prava« kulturna dediščina.

Vsak od partnerjev je v projekt, ki je skušal izpostaviti lutkovno kulturno dediščino kot »polnovredno« in enakovredno drugim umetnostnim zvrstem, vstopil s svojim lutkovnim pionirjem: Slovenija z Milanom Klemenčičem, Italija z Vittorioem Podrecco in Španija s Hermenegildom Lanzem. Hrvaška je, kot edina od

¹ Spletna stran projekta: <<http://allstringsattached.eu>> in predstavitveni film o projektu: <<https://vimeo.com/176145612>> [5. 10. 2018].

² Brošura v angleščini je dostopna na: <http://europa.eu/cultural-heritage/toolkits/creative-europe-brochure-english_en> [5. 10. 2018].

Razglednica z ilustracijami treh pionirjev: Milana Klemenčiča, Vittoria Podrecca in Hermenegilda Lanza (foto: arhiv Lutkovnega muzeja/Lutkovnega gledališča Ljubljana, 2017)

partneric, ki ima univerzitetni program lutkarstva, vstopila v projekt z angažmajem študentov – kot dodatno simbolno vezjo med preteklostjo in prihodnostjo. Koordinacijsko vlogo oz. vlogo projektnega vodje same razstave in tudi nekaterih drugih aktivnosti (uredništvo Biltenov, zasnova in izvedba animacij o treh pionirjih, kuriranje virtualne razstave) je prevzelo Lutkovno gledališče Ljubljana. Lutkovno gledališče Ljubljana je bilo tako s svojim oddelkom Lutkovnega muzeja aktivno vpeto v vse faze snovanja, priprave in izvedbe razstave *Pionirji evropskega lutkarstva* ter v vse spremljevalne dogodke ob razstavi.

V dve leti trajajočem projektu je potujoča razstava *Pionirji evropskega lutkarstva* s številnimi spremljevalnimi dogodki, kot so lutkovne predstave, strokovne delavnice in predavanja, obiskala vse štiri sodelujoče države in si s predstavitvijo izbranih posameznikov s področja lutkovne umetnosti prizadevala v našem in širšem evropskem prostoru zapolniti eno od vrzeli v zgodovini lutkarstva, predstaviti velike, a zapostavljene lutkovne pionirje, ustvariti dialog med različnimi kulturami in likovnimi tradicijami ter svoje znanje in védenje ponuditi najširšemu krogu ljudi.

Od ideje do zasnove

Evropsko lutkarstvo je še vedno pomanjkljivo raziskano, pomanjkljivi so tako pregledi evropskega lutkarstva kot tudi primerjalne analize med različnimi državami in tradicijami. Tudi slovensko lutkarstvo je šele leta 2015 z ustanovitvijo

Lutkovnega muzeja pod okriljem Lutkovnega gledališča Ljubljana »zagrizlo« v sistematsko zbiranje, varovanje, preučevanje, raziskovanje, interpretiranje in predstavljanje slovenske lutkovne kulturne dediščine. Prav tako ali še bolj zaskrbljujoče je stanje samih predmetov: lutke, ki jih je do ustanovitve muzeja hranilo Lutkovno gledališče Ljubljana in različni drugi lastniki, so slabo ohranjene in varovane. V javnosti doslej še ni bilo večjih iniciativ za ohranjanje slovenske lutkovne kulturne dediščine, prav tako velik del lutkovne dediščine še ni bil raziskan in čaka na vrednotenje stroke. Z omenjenimi partnerji smo se povezali, da bi odpravili vsaj delček tega kulturno-zgodovinskega primanjkljaja.

Naša razstava je za svoj cilj postavila posredovanje znanj iz preteklosti s pomočjo muzealij in dediščinskih vsebin. Kot v svojem članku pravi Verena Perko (Perko 2012: 22), smo želeli biti interpreti in pripovedovalci opredmetenih pripovedi, ki bi odprle nove vidike razumevanja sveta. Še pred samim načrtovanjem se nam je odprla vrsta vprašanj, na primer: Zakaj predstaviti? Kaj predstaviti? Kako predstaviti? Kako predstaviti obiskovalcu, ki prihaja iz druge države, del naše nacionalne kulturne dediščine? Kako ustvariti pozitivno izkušnjo ob srečanju z lutkovnimi pionirji? Kako pritegniti nekoga, ki vsaj od otroštva ni več imel stika z lutkovno umetnostjo? Kako podreti predsodke o lutkarstvu, ki da je samo za otroke? ...

Cilji potujoče razstave in spremljevalnih aktivnosti

Ena najpomembnejših nalog je bila določanje ciljev razstave in njenih spremljevalnih aktivnosti. Kot pravi Herreman (2011: 67), so »cilji razstave na prvem mestu pred vsemi drugimi, ker bodo usmerjali vse vidike razstave«. Poleg splošnih kognitivnih ciljev (novo znanje) smo želeli vplivati predvsem na obiskovalčevo čustvovanje, odnos in na njegovo nadaljnje ravnanje v odnosu do lutkovne dediščine in kulturne dediščine nasploh. Cilje smo razdelil na splošne in specifične. Zastavljeni splošni cilji: spodbujanje, širjenje in izmenjava znanja na področju lutkovne umetnosti; obogatitev splošnega razumevanja, znanja in sodelovanja na področju lutkovne umetnosti; popularizacija lutkovne dediščine; spodbujanje ohranjanja lutkovne dediščine; izmenjavanje znanja na področju ohranjanja lutkovne dediščine; oživljanje, ohranjanje in promocija pomembnega dela evropske premične in nepremične dediščine; pridobivanje občinstva z integriranim pristopom in sodobno tehnologijo; širjenje in večanje zavedanja potrebe po ohranjanju lutkovne dediščine; dvigovanje zavedanja o pomenu evropske kulturne dediščine in njeni raznolikosti skozi predstavitev evropske lutkovne dediščine. Zastavljeni specifični cilji: širjenje znanja o treh pionirjih lutkarjih in bogatenje znanja o evropskem lutkarstvu prve polovice 20. stoletja od Alp do Mediterana s pomočjo pomembnih protagonistov (Milan Klemenčič, Hermenegildo Lanz, Vittorio Podrecca); zagotavljanje dostopnosti do najstarejše lutkovne dediščine; spodbujanje izmenjave umetniških predmetov in predmetov kulturne dediščine s potujočo razstavo in lutkovnimi predstavami; povečanje mobilnost kulturnih delavcev, ki delujejo na področju lutkarstva (umetnikov, lutkovnih animatorjev, tehnikov, konservatorjev, restavratorjev, kustosov);

odpravljanje predsodka javnosti, da so lutke »le za otroke«; večanje števila delavcev na tem področju in njihova internacionalizacija, posledično povečanje možnosti za zaposlovanje, predvsem mladih; promocija novoustanovljenih lutkovnih muzejev v Čedadu in Ljubljani; vzpostavljanje transnacionalne mreže za izmenjavo znanja; posredovanje znanja različnim tipom javnosti; dvig zavedanja v zvezi z inovativnimi rešitvami, ki spodbujajo dostopnost lutkovne dediščine oviranim osebam z uporabo inkluzivnega oblikovanja; spletna dostopnost vsebin; poudarjanje pomembnosti lutkovne umetnosti kot ene najstarejših gledaliških tradicij človeštva.

Od zasnove do izvedbe

174

Ker je šlo za mednarodni projekt štirih sodelujočih partnerjev, je bil eden prvih pogojev pripraviti potujočo razstavo, ki bo potovala na relaciji: Ljubljana–Osijek–Granada–Čedad. Prav to, da je šlo za potujočo razstavo, je vplivalo na veliko nadaljnjih odločitev: predvsem glede izbora predmetov, obsega razstave, oblikovanja razstavne opreme.

Da bi zadovoljili ciljno publiko, ki smo jo določili kar se da široko, smo razstavo zasnovali večnivojsko in inkluzivno (na primer z besedili različne zahtevnosti, z uporabo taktilnih pripomočkov ter avdio in video medija), prav tako pa tudi raznolike spremljevalne aktivnosti, s katerimi smo želeli zadostiti strokovnjakom, poznavalcem, družinam, otrokom, odraslim in študentom.

Časovni okvir

Gostovanja potujoče razstave so bila premišljeno vezana na že obstoječe lutkovne oz. gledališke festivale: v Sloveniji je bil to mednarodni bienalni festival Lutke (september 2016), v Osijeku festival Lutkokaz (november 2016), v Granadi El Rinconcillo de Cristobica (maj 2017), v Čedadu Mittelfest (julij–september 2017). Večina dodatnih aktivnosti je potekala prav v času trajanja posameznega festivala, predvsem nekateri družinski dogodki, vodstva in predavanja pa ves čas trajanja na njem gostujoče razstave. Razstava je glede na razpoložljivost razstavnih prostorov na posameznih festivalih trajala od enega meseca do treh mesecev.

Tematski in znanstveni koncept razstave

Določili smo glavni temi razstave:

- Predstavitev življenja in dela treh evropskih pionirjev: Milana Klemenčiča, Vittoria Podreccce, Hermenegilda Lanza: v kulturni raznolikosti Evrope srečujemo zgodbe različnih lutkovnih mojstrov, ki niso izšli iz tradicije lutkovnih družin, kakor se je sicer lutkarstvo v preteklosti širilo in nadaljevalo, a imajo neprecenljive zasluge za razvoj lutkovne umetnosti. Mednje sodijo prav izbrani pionirji. Vsak v svoji deželi so odpirali nova obzorja lutkovnemu gledališču. V podoben kontekst bi seveda lahko umestili še vrsto drugih pionirjev, vendar

so ustanove, ki so sodelovale v projektu, neposredno povezane prav z zapuščinami izbranih pionirjev.

- Lutkarstvo z začetka 20. stoletja: izredno pomembno je bilo zavedanje, da ne predstavljamo le vsakega pionirja posebej, ampak z njihovo primerjalno analizo, s tem, da jih postavljamo drug drugemu ob bok, ustvarjamo širšo sliko – kontekst začetka 20. stoletja v lutkarstvu. Lutkarstvo, ki s svojimi začetki sega zelo daleč, je v začetku 20. stoletja doživelo prepород in postalo del sodobnih umetniških tokov – poleg svojih klasičnih in tradicionalnih oblik je privzelo nove in eksperimentalne oblike. Prav tedaj je zbudilo zanimanje številnih ustvarjalcev zunaj sveta lutkarstva: glasbenikov, pesnikov, koreografov, slikarjev, kiparjev idr.), ki so lutkarstvo oplemenitili in mu pomagali, da se je uvrstilo med »prave« umetnosti. Dotlej je bilo lutkarstvo večinoma razumljeno kot zabava, prostočasna dejavnost za otroke in je povečini živelo le na sejnih. V začetku 20. stoletja se je tradicionalni repertoar razširil, uveljavile so se drznejše izrazne oblike, ki so se vpele v sodobne umetnostne tokove. To je tudi čas nastanka mnogih prvih profesionalnih lutkovnih gledališč.

Poleg dveh glavnih tem smo določili tudi druge teme oz. podteme: konserviranje-restavriranje (lutkovne) dediščine in kopistika; predstavitev različnih lutkovnih tehnik (ročne lutke, marionete, ploske lutke ...); spoznavanje različnih kultur s pomočjo lutkovne umetnosti; spoznavanje kulturne in politične zgodovine ter vpetost v zgodovinske okoliščine (1. in 2. svetovna vojna, španska državljanska vojna); spoznavanje različnih lutkovnih in gledaliških poklicev ...

Spremljevalne aktivnosti

Poleg osrednjega tematskega koncepta razstave, ki je pripovedovala o treh pionirjih in jih povezovala v sočasen kontekst, smo glede na izjemno raznolikost ciljne publike načrtovali tudi dodatne aktivnosti ob razstavi. Če sta bili glavni temi izrazito del razstave, so bile navedene podteme zlasti stvar bogatega in razvejanega spremljevalnega programa. Pomembno je opozoriti, da so bile spremljevalne aktivnosti (z izjemo lutkovnih predstav) v vsaki državi drugačne: teme so ostajale enake, povabili pa smo vsakič druge mednarodne strokovnjake, da bi tako pridobili uvid v čim več različnih pogledov na eno in isto temo. S tem smo omogočili tudi velik in bogat prenos podatkov ter mobilnost samih strokovnjakov. Izvedene aktivnosti: lutkovne predstave; predavanja, okrogle mize in seminarji za strokovno in nestrokovno javnost; strokovne restavratorsko-konservatorske delavnice; vodstva po razstavi za študente in odrasle; srečanja z zbiralci lutk in dediči pionirjev lutkarstva; družinske delavnice; delavnice lutkovne animacije za strokovno in nestrokovno javnost; prikaz dokumentarnih filmov.

Izbor predmetov

Glavno vlogo pri izboru predmetov je poleg kustosa imel restavrator-konservator. Zaradi specifične narave razstave, ki je bila potujoča, je imel ta mestoma še težjo nalogo kot pri postavljanju »stacionarne« razstave. Predmete za

Prikaz razstavnega zabojnika po delih, ki prikazujejo tri obdobja Klemenčičevega ustvarjanja (foto: arhiv Lutkovnega muzeja/Lutkovnega gledališča Ljubljana, 2017)

razstavo smo izbrali po dveh merilih: glede na reprezentativnost in ohranjenost. Vse lutke Milana Klemenčiča so bile za potrebe razstave restavrirane. V primeru italijanske zapuščine smo morali zaradi italijanske zakonodaje, ki prepoveduje iznos kulturne dediščine, izdelati v delavnici Lutkovnega gledališča Ljubljana tudi tri kopije lutk Vittoria Podreccce.

Vsak od partnerjev je predstavljen zgodbo o svojem pionirju struktural na najprimernejši način. Tako je bil Milan Klemenčič predstavljen v logičnem zaporedju svojih treh obdobj: Malo marionetno gledališče (1910–1917); Slovensko marionetno gledališče (1920–1924); Miniaturne lutke (1936–1957).

Načini predstavitve

Ker se muzej in razstave sodobnosti ne osredotočajo več le na muzealije, ampak na predstavljanje muzealij obiskovalcu, torej na uporabnika, smo veliko razmišljali o uporabniški izkušnji naše razstave. Obiskovalce smo želeli doseči na najrazličnejše načine. Interaktivnost razstave smo dosegli z izborom dodatnih muzejskih pomagala. Tako smo v razstavo vključili: tri ilustrirane animacije o pionirjih na ekranih oz. prenosnih ipadih;³ interaktivno steno na dotik; kopije delov lutk, ki ponazarjajo tehnologijo izdelave (Klemenčičeve mavčne glavice, kovinski udi ...); kopije predmetov iz osebnega življenja pionirjev (npr. paleta, petrolejka ...); zvočne posnetke oper iz njihovih predstav na interaktivni steni; kopije skic, fotografij, dokumentov.

Besedila

Vse informacije na razstavi ali o razstavi so bile vselej dvojezične: v jeziku države, v kateri se je razstava trenutno nahajala, in v angleščini. Prav tako

³ Dostopne tudi na spletu: <<https://vimeo.com/181785384>>, <<https://vimeo.com/181790727>>, <<https://vimeo.com/182384431>> [5. 10. 2018].

Časovnica na steni, ki sinhrono prikazuje življenje in delo treh pionirjev, vselej dvojezična – v angleščini in jeziku države, kjer je razstava gostovala (foto: arhiv Lutkovnega muzeja/Lutkovnega gledališča Ljubljana, 2017)

dvojezično so potekale vse spremljevalne aktivnosti. Prav zaradi dvojezičnosti, ki vselej zavzema veliko prostora, so morala biti besedila še posebej kratka in jedrnata, saj smo želeli doseči preglednost.

Razstavniki zabojniki

Že s samo obliko postavitve in razstavne tehnike smo želeli pokazati, da gre za potujočo razstavo – z velikimi lesenimi zabojniki, s katerimi so gledališke in lutkovne skupine prepotovale skoraj cel svet. Vsak od pionirjev je bil predstavljen v enem od zabojnikov, ki jih po koncu razstave preprosto pospravimo, zapremo, naložimo na tovornjak in prepeljemo v drugi kraj. Za vsakega od pionirjev je bil zabojnik – vitrine, predali, nakloni, odprtine ... – oblikovan glede na specifično njegovega opusa (marionete, miniaturne marionete, ročne, ploske lutke ...) in predstavljenih dokumentov. Na zabojnikih so bila pritrjena kolesca, da so bili na licu mesta lažje prestavljivi glede na posebnosti razstavnega prostora: poljubno se jih je lahko odpiralo, raztezalo kot »harmoniko«, obračalo. V vsakem od zabojnikov so bile nameščene tudi luči in vsi elementi, ki omogočajo fiksiranje lutk (npr. prečke, na katere navežemo marionete; kovinska stojala za ročne lutke; kaveljci za navešanje lesenih glav ...). Zanimala nas je tudi zunanost zabojnikov: na zabojnikih so bile označbe za prevoz tovora (»fragile«), nalepke znamk držav, v katere so pionirji potovali, logotip projekta in druge grafike, povezane z določenim pionirjem (npr. gledališki listi, plakati, vstopnice ...). Razstavna oprema je tako nosila tudi močno simbolno vrednost in je na ta način postala del vsebine same

Razstavljeni zabojniki v Osijeku
(foto: arhiv Lutkovnega muzeja/Lutkovnega gledališča Ljubljana, 2016)

razstave. Razstavna oprema je poudarjala mednarodnost ne le razstave in projekta, pač pa tudi svetovljanstvo samih protagonistov.

Sistem grafičnega oblikovanja

Skupaj z grafičnim oblikovalcem smo skrbno zasnovali celotno grafično podobo. Grafični oblikovalec je sodeloval še z ilustratorko, ki je po preučevanju zgodb treh pionirjev zasnovala njihove likovne podobe. Grafično oblikovanje je obsegalo: logotip; celotno grafiko razstave: desetmetrsko časovnico na steni, besedilo na razstavnih zabojnikih, napis za izložbo razstavnega prostora; interaktivno steno »na dotik«; plakate za razstavo in spremljevalne aktivnosti; program dogodkov; spletno stran in virtualno razstavo; tiskane plakate in vso grafiko za družbena omrežja; Bilten razstave;⁴ tri animacije o pionirjih lutkarstva; t. i. »press kit« za novinarje;⁵ promocijske torbe iz blaga; razglednice; promocijske zvezke formata A6.

Oblikovalec je ustvaril izjemno sodobno grafiko s čisto in jasno strukturo, ilustratorka pa je prispevala igrive figure predstavljenih lutkarjev. Grafično oblikovanje projekta in razstave je bilo kot primer izjemnega oblikovanja tudi del Zgrafa 2017 – mednarodne razstave grafičnega oblikovanja, ki od leta 1975 poteka v Zagrebu.

⁴ Dostopen na: <<http://allstringsattached.eu/about/bulletin>> [5. 10. 2018].

⁵ <<http://allstringsattached.eu/about/project>> [5. 10. 2018].

Ves čas trajanja projekta je bil ključnega pomena tudi nadzor razvoja in prilagajanja grafike: ne le ob začetku ali ob prvi razstavi, temveč pri vsakem premiku razstave v drugo državo znova, v vseh segmentih. Grafike so namreč vsakič znova predstavljale velik izziv zaradi jezikovnih adaptacij – in tudi veliko usklajevanja med partnerji in kustosom koordinatorjem –, prav tako pa tudi zaradi specifik razstavnih prostorov.

Razstavni katalog

Zaradi izjemne »živosti« potujoče razstave *Pionirji evropskega lutkarstva*, ki je v vsaki državi šele s svojimi spremljevalnimi dogodki tvorila polnovredno celoto, se nam tiskanje kataloga že ob prvi potujoči razstavi ni zdelo smiselno. Zato smo si zamislili sprotno tiskanje publikacije, ki smo jo poimenovali *Bilten*. *Bilten* je dvojezična publikacija, nekatera besedila, ki so na splošno pomembna za razumevanje razstave, se ponavljajo v vsakem *Biltenu*, večina prispevkov pa je bila nova ob vsaki novi otvoritvi razstave. Dvojezičnost *Biltena* se je prilagajala državi, v kateri je potujoča razstava gostovala. Pod uredništvom Lutkovnega gledališča Ljubljana so izšli štiri *Bilteni*: prva številka v slovenščini-angleščini,⁶ druga v hrvaščini-angleščini,⁷ tretja v španščini-angleščini⁸ in četrta v italijanščini-angleščini.⁹

179

Ob koncu projekta septembra 2017 so bili vsi štiri *Bilteni* povezani v enotno publikacijo, ki povzema delo dveh let in je prevzela funkcijo kataloga – dokumenta razstave ter raziskav, ki jih je projekt spodbudil.

Zaključek

Razstavo *Pionirji evropskega lutkarstva* smo pripravljali eno leto pred prvim odprtjem, vendar dela ni bilo konec niti v naslednjem letu, ko se sama oblika in vsebina razstave nista več spreminjali. Stalne prilagoditve, stalna organizacija novih spremljevalnih dogodkov, iskanje relevantnih strokovnjakov za predavanja, načrtovanje in izvedba delavnic, urejanje spletne strani in profilov na družabnih omrežjih, izdaja štirih dvojezičnih *Biltenov*, obenem pa tudi vodenje finančnih evidenc ter stalno poročanje o poteku projekta Evropski komisiji ...

Razstavi *Pionirji evropskega lutkarstva*, ki je bila v vseh državah sprejeta z velikim odobravanjem, smo deloma omogočili nadaljnje življenje z njeno virtualno predstavitvijo na spletni strani. V času projekta so se pokazala za izjemno pomembna tudi predavanja in okrogle mize na temo konserviranja in restavriranja lutkovne dediščine, glede katere še ni splošnih evropskih ali nacionalnih konsenzov. Poleg tega pravkar potekajo tudi velika prizadevanja za to, da bi razstava po zaključku

⁶ <https://issuu.com/allstringsattached/docs/asa_final> [5. 10. 2018].

⁷ <https://issuu.com/allstringsattached/docs/asa_2> [5. 10. 2018].

⁸ <https://issuu.com/allstringsattached/docs/asa_bilten_03_preview> [5. 10. 2018].

⁹ <https://issuu.com/allstringsattached/docs/asa_cividale_bilten03_z_a_issuu> [5. 10. 2018].

projekta potovala dalje: v dveh letih smo prejeli številne ponudbe iz različnih muzejev, predvsem pa iz lutkovnih gledališč in s festivalov. To nam je v veliko čast in razumemo kot posebno priznanje strokovne javnosti, da smo ustvarili razstavo, ki ni le strokovna, ampak tudi sodobna, interaktivna, večplastna in aktualna.

LITERATURA

HERREMAN, Yann

2011 Razstave. V: M. Mikuž (ur.), *Upravljanje muzeja: Praktični priročnik: Izbrana poglavja iz Icomove publikacije Running the Museum, A practical Handbook, Pariz, 2004*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 67-75.

PERKO, Verena

180

2012 Sodobni muzej je medij, *Pogledi* 3 (9): 22.